

KERESKÉNYI HAJNAL

Minta a mennyezeten

BÁNFFY MIKLÓS DRÁMÁINAK ERDÉLYI KIADÁSÁRÓL*

Íme, egy ismerős kép, íme az ember, amint erejét megfeszítve szeretne felnőni társadalmi feladataihoz, és közben a történelem mind jelentősebb szereplőjévé válik. Bánffy Miklós éppen ilyen ember – miközben megalkotta önmagát mint művészt, egyre inkább a 20. századi magyar közélet példaszzerű szerepét játszotta el, már-már utánozhatatlan eleven-séggel és hatékonysággal. „A kisebbségi lét valamennyi területén érzékelhető volt jelenléte” – írja róla Kötő József színháztörténész, a két világháború közötti korszakot bemutató lexikonában.¹

Kétségkívül szerencsés ember volt. Jó helyen született és a legjobbkor ismerte fel, hogy túl kell lépnie örökölt pozícióin. Ez a különben római karakterű, de színész képességű férfi, akitől nem állt távol a szertelen önmutogatás és a hiteles önvizsgálat, rendkívül komolyan vette erdélyiségének nemzettörténeti hivatását. De micsoda távlatai voltak ennek a hivatásnak, a kor mely tágas panorámájába tudta elhelyezni! Bánffy jelszava: „a színház legyen erdélyi, magyar és egyetemes”. Ez egész alkotói *ars poeticájának* mottója lehetne, hiszen a művészet küldetésének megvalósításában egyformán nagy szerepet szánt a lokalitásnak, a regionalitásnak és a globalitásnak, a tájhazák és a konkrét történelmi tájakban élő kisközösségek értékhorizontjának, a nemzeti értékkomplexumoknak és a kontinentális kultúraszerkezetek felett átívelő szellemi konstellációknak. Még életében, sőt már kora férfikorában egy egyszerre hagyományos és korszerű magyarság élő szobrává vált, s a magyar izlésnek nemcsak hordozójává, hanem teremtőjévé is.

Noha ízig-vérig erdélyi magyar volt, arisztokrata és a pillanatot kiélvező életművész – a szónak nemcsak genealógiai, hanem genetikai-szellemi értelmében is – bátran belevágott a legnagyobb összmagyar téma feldolgozásába. Az etnosz forrásának ősiségünk gyökérzetének kivételes komolyságú vizsgálójává vált. Mi másnak tekinthetnénk egész tevékenységét, amely annyi műfajban bő termést hozott? Szerb Antal találóan írja róla: „Bene első a művész minden élményhez, minden jelenséghez a művész izzó és mégis fölényes kíváncsiságával közeledik: politikához, képzőművészethez, történelemhez, önmagához.”²

Mit jelent erdélyi magyarnak lenni? A kérdés ma talán időszerűbb, mint valaha. S hiteles választ az a Bánffy kínál, aki életét és munkásságát egy lapra tette: az erdélyi magyarságon át az egész nemzetet szolgálni, a nemzetet keresztül pedig az emberiséget.

Elsősorban színházi ember volt. Ami nem csoda, hiszen a színházban találkozik legहितesebben az egyén a közösséggel, az alkotó közönségével, a herosz az etnosszal. Ám juthat-e hősi szerep az erdélyi arisztokrácia késői sarjadékának? Létparadoxon, hogy Bánffy

* Bánffy Miklós szegedi szobrának avatása alkalmából.

alkotó emberként hőssé válhatott ugyan, modellértékű szereplőjévé korának, de az általa ábrázolt arisztokratikus környezetéről be kellett ismernie, hogy hiteles hősök kitermelésére immár képtelen. Színházhoz való vonzódása természetes, sőt szükségszerű: „...aki egyszer belekerült a színház varázkörébe, az mindig benne is marad. Mert valami különös dolog a színpad levegője. Más világ az, ami rögtön leköti az embert. És aki valaha teleszipantotta az orrát azzal a szaggal, ami ott uralkodik... festék és porszag, az mindig visszavágyik oda és otthonának érzi. Még most is így vagyok vele. Mint valami öreg ripacs, aki vissza-vissza bandukol néha a színpad háta mögé, most is örülök, ha színpadon járhatok, ha színészekkel beszélgethetek.”³

Bánffy olyan színházi ember volt, aki nemcsak a könyvek, a drámák, a különféle színházi olvasmányok távlatából ismerte a színházat, hanem felejtve rangot és pozíciót, attól sem riadt vissza, hogy önmagát is kipróbálja egy-egy szerepben. Erre így emlékszik vissza: „Mindig ott bújkáltam a színházban, vagy a színpadon, sőt egy párszor, délutáni előadásokon, passzióból még statisztáltam is. Azért csak délután, mert olyankor nem jártak ismerőseim a színházba. Mégis egyszer megjártam ezzel. A Kacsóh leányok – Kacsóh Pongrácnak, a János vitéz szerzőjének nővérei – egyik délután ott ültek a földszinti proscénium páholyban. Megismertek, és akkora tapsba, ünneplésbe törtek ki, hogy majd kiestek a páholyukból. Kénytelen voltam elmenekülni a színpadról, hiszen az képtelenség, hogy egy statisztát éljenezzenek és nem a primadonnát.”⁴ Tehát a reneszánsz kori angol udvari színjátszás egyik jellegzetesen arisztokratikus hagyományát felelevenítve, akár Stephen Greenblatt renaissance self-fashioning elméletében, a dolgok értelmét keresve olykor maga is jelmezbe bújik, az azonban, amit talál, nem egyéb a pusztá szerepnél. A szerepet azonban tartalommal tudja tölteni. Az adottságból erényt csinál, és ezáltal úrrá lesz a magyar végzetten, a „fene fátumon”, s csaknem végig kikerülheti sorsa buktatóit. Bánffy számára az élet értelme a célirányos társadalmi cselekvésben tárulkozik fel. „Egyik tagja volt annak a Helikon íróközösségnek, amely mindjárt első összejövetelén, 1926-ban kimondta, hogy a nemzeti műveltség egyik fő hordozója a színház, ezért Erdélyben az anyanyelvű színjátszás megmentése és működtetése érdekében a társadalom valamennyi gazdasági és szellemi erejének össze kell fognia. Javasolták a színpártolás országos mozgalommá fejlesztését, amelynek nyomán színpártoló egyesületek hálózata jött létre.”⁵

Mindezekén túl azonban maga is társadalmi és történelmi valóságot vallató színpadi szerző. A hiteles arisztokrata hősök megformálására nem a dráma műfaját választja ugyan, mégis megtalálja a maga helyét a magyar dráma korszerűsítői között, a „színpadi cselekvéskutatás” (Ady Endre) elkötelezettjeinek körében, pontosabban a praxeologikus motiváltságokat kutató dramaturgiai világteremtésben. Éppen ezért elmondható, Bánffy Miklós kiadása, széleskörű megismertetése, művészetének aprólékos kielemezése régi feladata kisebbségi könyvkiadásunknak. A két világháború közötti erdélyi élet polihisztor szervezőjének, reneszánsz sajátosságokat felidéző közeleti szereplőjének portréját leginkább művein keresztül ismerhetjük meg. Drámaírói munkássága első helyen áll, s nagy szerencsénknek tarthatjuk, hogy ez az ízig-vérig színházi ember ily bőkezűen osztotta meg velünk műhelyének kincseit.

Naplegenda címmel, az író 70. születésnapja alkalmából, 1943-ban kiadott gyűjteményes Bánffy-drámakötet után több mint háromnegyed századdal most Kolozsvárt megjelent kötetben⁶ nyolc Bánffy-darabbal ismerkedhetett meg az olvasó. A *Naplegenda* (1906)

mitofilozofikus történetét a történelem előtti mindennapokba ágyazza. A férfiprincípium polarításának az Ijjas és az Idegen felel meg, a női princípiumot az ósanyaszerű Ünő és a szűziességet jelképező Virágszál jeleníti meg. A mű a szent nász ősképét hivatott feleleveníteni, az animizmus spenceri gondolatával indít és az istenimádat szertartásával fejeződik be. Ez a megközelítés megfelel a századelő szociáldarwinista kultuszdivatjának. Jellemző, hogy Ady lelkesen üdvözölte: „Megint egy szimptomája a magyar lélek új, nagyszerű válságának”⁷, de írt róla Schöpflin Aladár is, jóval visszafogottabban⁸.

A *nagyúr* (1912) késő romantikus Attila-dráma, naturalista beütésekkel. Lengyel Menyhért, a világhírű Tájfun sikerszerzője, a Csodálatos mandarin című Bartók-táncjáték szövegkönyvírója elragadtatással szól róla, külön kiemelve Bánffy helyzetteremtő fantáziájának alkotói erejét, a szerelmi szál feldolgozását pedig egyenesen Hebbelre emlékeztetőnek látja⁹. Talán nem véletlen, hogy Szinetár Miklós 2001-ben készült dokumentumjátékfilmjének szintén A nagyúr a címe, ugyanis a gróf, a hun vezér jól ismert bőkezűségével osztogatta szellemi és anyagi javait. A művet Budapesten (Magyar Színház, 1912) és Kolozsvárott (1942) is bemutatták. A darabot Schöpflin¹⁰, Tamási Áron¹¹ és Kovács László¹² is méltatta.

Az *erősebb* (1918), mint címe is sugallja, a társadalomban érvényesülő természetes kiválasztódás arisztokrata körökben játszódó tézisdrámája. (Kezdetlegesebb, rövidebb változata, a Bánffy-hagyatékban kéziratban fennmaradt A *Senior* már jelzi: az író kíméletlen véleményt mond osztályának pusztulásra ítéeltségéről.) A Nemzeti Színház Várszínházát ezzel a darabbal nyitották meg 1918 márciusában. A közönség pozitívan fogadta a magyar arisztokrácia ifjabb nemzedékének sorsdrámáját. A darabról Schöpflin Aladár¹³, Hatvany Lajos¹⁴ és Ignótus¹⁵ lényegében elismerőleg írtak. Karinthy Frigyes kedves humorral parodizálta *Gróf gyengébb* címmel, kiemelve a mű szemléleti ellentmondásait és dramaturgiai gyengéit¹⁶. Egyébként maga Bánffy bevezető olvasmányként ajánlotta mindazoknak, akik meg akarnak ismerkedni művével.

Bánffy *Maskara* (1926) című alkotása műfaja szerint vígjáték, szatirikus indulatának céltáblái: álnok alakoskodók, hazugok és imposztorok. A shakespeare-i „színház az egész világ” poétikai észrevételének közéleti érvényű megszólaltatása ez. A háromfelvonásos művet 1926. március 10-én mutatták be a budapesti Renaissance Színházban. Az alkotásról Galamb Sándor szólt a Napkeletben (1926. 370–372) és Schöpflin Aladár a Nyugatban (1926. I. 564.).

Martinovics (1929) című drámája a klasszikus tragédiák hagyományát követve mutatja be, hogy a rendőrkémből miként lesz a köztársasági mozgalom vezére és vértanúja. A politikai felhangjai miatt a viták keresztüztüében állott darabot a Nemzeti Színházban tekinthette meg a nagyérdemű 1929. február 9-én. Schöpflin a produkcióról a következőket írja: „A darabnak legjobb része az, amit az író a maga elképzeléséből adott hozzá: Verdiana (Váradi Aranka) alakja. A szerelmes nő, akinek tiszta női ösztöne visszariad annak a férfinak a hitványaságától, akit szeret, s aki mégis mindent megtesz a megmentésére, mert mégiscsak szereti. (...) S a harmadik felvonásban Martinovics (Ódry Árpád) pozíciója özszeesküvő társaival szemben, akik nem akarják hinni, komédiázásnak tekintik fogadkozását, még a Marseillaise-t sem akarják vele együtt énekelni, ő pedig belátja, hogy nem szabad elfogadnia a Verdiana által kieszközölt »szóktetési kegyelmet«, meg kell halnia, mert csak a vérpad igazolhatja őt és az eszmét...”¹⁷. A háromfelvonásos történelmi drámáról

méltató jellegű kritikát írt Kosztolányi Dezső¹⁸ és Reményik Sándor¹⁹. Az 1944-es *Naple-genda* című gyűjteményes drámakötetben a drámához írott utószó is szerepel²⁰.

A második világháború utáni Kolozsváron Bánffy Miklós próbál bekapcsolódni a színházi és irodalmi életbe. *Az ostoba Li* (1946) című mesejátékának (amely a most kiadott *Összes drámái* kötetben jelent meg) ősbemutatójára a helyi Magyar Színházban került sor. A darabot 1946 októberében mutatták be a színházban Poór Lili rendezésében, akit ez idáig csupán színésznőként ismert a közönség. A produkció vegyes fogadtatásban részesült, *Az ostoba Li* mindössze négy előadást ért meg. A premierről a Világosság című napilapban Nagy Elek, más néven Méhes György írt kritikát, amelyben egyaránt beszámolt a mű érényeiről, ugyanakkor annak hiányosságairól is: „*Az ostoba Li* kitérő és igaz társadalmi szatírája lehetne majd mindenik keleteurópai nemzetecskének a maga összes mandarinjaival egyetemben. Lehetne, de mégsem az. (...) Mert hiába rajzol bölcs torzképet, ha arra már nem gondol, hogy felléptesse az ostoba Li ellenhősét s ezzel megteremtse a hiányzó drámai összeütközést”²¹. Jékely Zoltán ekképp szolt a darabról: „a műnek – minden érdekessége, finomsága és mélysége ellenére – nincsen igazi drámai mozgató rugója, legalábbis színpadi értelemben”²². Abban mindkét műelemző egyetértett, hogy Senkászkyy Endre és Bara Margit kiválóan teljesítettek az előadásban.

A most megjelent Bánffy Miklós *Összes drámái* még tartalmaz két kiadatlan színpadi művet, ezek egyike 1947-ben íródott és *A béke angyala* címet viseli. *A béke angyalában* az élete alkonyán lévő szerző mély átéléssel vall arról, hogy milyen sokat csaldótt az emberekben. Minden jó szándéka, áldozatkészsége ellenére nem több annál a nevetséges figuránál, akit megbocsátó humorral kezelnek az emberek. Leányának, Bánffy Katalinnak írt, 1947. április 28-án kelt levelében már mint kész művet említi²³. Akárcsak *Az ostoba Li* esetében, azt érezzük, hogy a szerző kíméletlenül számot vet beteljesületlen vágyaival. A darab gépirata (a címlap és a szereposztás számozatlan lapjai után 1-től 71-ig írógéppel számozva, a címlap jobb felső sarkában Bánffy kézírásával: „Ceruzával javított példány”) a Ráday Levéltárban lévő Bánffy-hagyatékban található.

Az említett kötetben utolsóként olvasható Bánffy 1948-ban befejezett kataraktikus erejű *Íme az ember* című műve, amelynek alap gondolata a megváltástörténet mindennapokba helyezése. Az expresszivitást növeli a panoptikumszerű háttér, a mindennapi nyers naturalizmus és a szimbolisztikus ábrázolásmód keveredése. Emberfia szövegét a Bibliából meríti, alakjait széles ívben mozgatja, ezért a befogadás alapvető mozzanatává a tömegélmény válik. A darabnak annyi szereplője van, hogy nincs is szereposztása, nincs rá szükség, hiszen Bánffy ebben a művében jut el legmesszebbre „az élő színházhoz” való közeledésében. Ez a „living” azonban nem görcsös művészi erőlködés eredménye, hanem egy megszenvedett élet jogán mutatja fel az új színházfelfogás szükségességét. A 89 írógéppel számozott lap terjedelmű gépirat a Ráday Levéltárban, a Bánffy-hagyatékban található. Mottóként maga írt a művel azonos című verset a szöveghez, 1948. február 16-i dátummal. Marosi Ildikó, nem alaptalanul, „modern passiójátéknak” nevezi a szöveget, azt azonban hangsúlyozni kell, hogy a mű minden vallásos jelképrendszer ellenére erősen világi fogantatású²⁴.

Engedtessek meg, hogy ennek a gazdag mintázatú életműnek most külön csak egy motívumáról szóljak, a Martinovics-motívumról. Bánffyt, akárcsak művészársait sokat foglalkoztatta a személyiség ambivalenciája, tragikus kettőssége. Martinovics, a ferencendi

szertes, a lebergi egyetemi tanár, a szászvári apát, az udvari építész, észre akarja vettetni magát, és egyszerű rendőrkémből egy köztársasági mozgalom vezére lesz. Amikor azonban megpróbál szerepet váltani, rádöbben arra, hogy tovább kell mennie az úton egészen a vérpadig. Úgy gondolom, egészen közlelről ismerjük ezt a nagyon tehetséges és gyáva embert. Gondolatban mindannyian végigjártuk az önmegvalósítás torz útjait, de félő, kevesünknek adatik meg a nemzeti mártírság eme a mindennapok fölé emelő apoteózisa.

A katolikus püspök Fraknoi Vilmos két Martinovics-könyve, Mályusz Elemér forráskiadványa, Eckhardt Sándor monográfiája, Benda Kálmán egy évtizeden át megjelentetett összegző forráskiadásai, valamint Jancsó Elemér kiterjedt kutatásai jelzik a Martinovics-mozzanat fontosságát történelmi önismeretünkben. Sok mű született kapcsán és róla. Most csak a Kocsis István drámáját emelném ki *A nagy játékost*, amely a 60-as évek végén íródott, éppen akkor, amikor a Martinovicsról szintén drámát író Bánffy-t lassan illet elfelejteni. Kocsis műve jelentős erdélyi színháztörténeti eseménnyé vált, talán azért is, mert oly mélyen gyökerezett azoknak az éveknek a romániai magyar önismeretében.

A kint és a bent, a lent és a fent, a *hic* és a *nunc* érzékeny antropológiai dialektikájának feltárása mindenkori feladat, leginkább talán egy kisebbségi értelmiségéhez méltó. Ahhoz az értelmiséghez, akinek mindig tudatosítania kell: számára az etnikai közösség erkölcsi önvédelme egyben a legfontosabb szellemi erőpróba. E téren is követhetjük Bánffy világának mennyezetmintáit. Ajánlatos azonban, hogy a díszítőművészet arisztokratikus beütései mögött Kós Károlyt idézve: „az embert kövessük”. Jó Hermészünk lehet az elkövetkező időkben is.

A következőkben néhány mondatban kitérnék a Martinovics magyarországi és erdélyi fogadtatására is. A mű első bemutatója, amint azt már említettük, Budapesten volt 1929. február 9-én a Nemzeti Színházban, és hét előadást ért meg. A darabot Hevesi Sándor állította színpadra. Az előadás előzetes hírverését – melyre leginkább megtelnek a széksorok – egy „kiszivárgott hír” adta. A Nemzeti Újság szerint: „... már most a szokottnál is nagyobb izgalommal várják a bemutatót azért, mert előzőleg olyan hírek terjedtek el, hogy Bánffy Miklós gróf (...) a mai politikai eszmeharcot állította darabja háttérébe.” Magából a darabból, gondolatmenetéből és végkicsengéséből ugyan nem ez derült ki, s ezt az utószóban maga is cáfolta, de jól példázza mégis azt, hogy mennyire volt politikai beállítottságú a közérdeklődés ebben az időben.²⁵ A kritikák elsősorban nem az előadás és a dráma művészi kidolgozottságára koncentráltak – ennek dicséretét vagy kifogásaikat elintézték pár szóban. Inkább magával a dráma témájával, s abban megjelenő történelmi helyzet elemzésével, megközelítésmódjával foglalkoztak.

A mű könyv alakban Erdélyben jelent meg 1931-ben. „A közönség 1934. május 5-én láthatta először színpadon a Kolozsvári Magyar Színház előadásában. Az ottani fogadtatás általában véve más volt, mint Magyarországon. Többen értették meg, hogy a dráma egy általános emberi követelményt emel pozitívummá a politikai cselekvésben.”²⁶ Erdélyben ezt követően már csak a marosvásárhelyi színházban mutatták be a darabot 1991-ben, Kovács Levente (jelenleg a marosvásárhelyi Színházművészeti Egyetem dékánja) rendezésében. Martinovics szerepét Hunyadi László alakította.

Összegzésképpen megállapítható, hogy Bánffy Miklós drámairói életműve mind mennyiségében, mind pedig minőségében nem elhanyagolható irodalomtörténeti tényező. Ez

az életmű kiváltságos helyre számíthat a magyar irodalom- és színháztörténetben, s talán helye van az egységesülő Európa művelődéstörténeti távlataiban is.

Egyetlen kínálkozó párhuzamra szeretnék utalni. Bánffy Miklós (1873–1950) és Maurice Maeterlinck (1862–1949) pályája társadalmi időben és történeti eszmetérben feltűnően közel áll egymáshoz. A *Pelléas et Mélisande* (melynek szövege Debussy, majd Schönberg zenéjét inspirálta, és általában ihlette mindazokat, akik a wagneri Gesamtkunstwerk hívéül szegődtek, akik a színpadi életben látták a művészi teljesség megjelenítőjét) a *Mona Vanna*, *A két madár* filozofikus tartalmakat és szimbolikus formákat mozgató szerzője nemcsak Bánffyra, hanem a 20. század elejének egész erdélyi színháztudására nagy hatással volt²⁷.

Azt, hogy a filozofikus-szimbolisztikus teatralitás Bánffy-féle megvalósulása színháztörténeti szempontból mennyire számítható megújítható hagyománynak, az új idők színházi embereinek kell eldönteniük.

2010. február 19.

JEGYZETEK

- ¹ Színháztudományi személynévkönyv Erdélyben 1919–1940. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2009, 21–23.
- ² Magyar irodalomtörténet. Révai, Bp. 1935. 496–497.
- ³ Színfalak előtt, színfalak mögött. Kézirat a budapesti Ráday Levéltárban lévő Bánffy-hagyatékban: részben javított gépirat.
- ⁴ Uo.
- ⁵ Kötő, im.
- ⁶ Bánffy Miklós összes drámái. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2009.
- ⁷ Budapesti Napló 1906. április 8., In.: *Publicisztikai írások. 2. köt.* 326–327.
- ⁸ Vasárnapi Újság 1906/17.
- ⁹ Nyugat, 1913/1.
- ¹⁰ Nyugat, 1913. I. 74–75.
- ¹¹ Erdélyi Helikon, 1943/10.
- ¹² Erdélyi Helikon, 1942. 414–418.
- ¹³ Vasárnapi Újság, 1917/13.
- ¹⁴ Pesti Napló, 1918. március 22.
- ¹⁵ Világ, 1918. március 22. és március 24.
- ¹⁶ Karinthy Frigyes: Így irtok ti. Szépirodalmi, 1954, 177–181.
- ¹⁷ Nyugat, 1929/4.
- ¹⁸ Új Idők, 1929. 240–241.
- ¹⁹ Erdélyi Helikon, 1931/6. 482–483. Újraközölve *Kézszerítés*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2007. 78–83.
- ²⁰ *(Előszó a Martinovicshoz, amely mégsem az és ezért a könyv végére került. I. m. 464–489).*
- ²¹ Világosság, 1946. október 31.
- ²² Erdély, 1946. november 1.
- ²³ Vö. Marosi Ildikó: Bánffy Miklós estéje. Kolozsvár, 2002. 327–328.
- ²⁴ Vö: Marosi Ildikó: Bánffy Miklós estéje. 336–337.
- ²⁵ Tóth Ágnes: Bánffy Miklós drámái. Színháztudományi Szemle, 1985, 266–270.
- ²⁶ Tóth, im.
- ²⁷ Kötő, im.